

TÜR ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR TANIMLAMA DENEMESİ (TOWARDS A CONCEPTUAL DEFINITION OF GENRE)

Dilek Kantar

Özet

“Tür” (genre) terimi eleştirel söylemde gelişigüzel kullanılsa da bu sözcüğün kavramsal sınırları dilimizde belirsizdir. Bu yazı, Jacques Derrida, Georg Lukács, Tzvetan Todorov, David Fishelov ve Mikhail Bakhtin gibi çağdaş düşünürlerin görüşleri ışığında tür kavramının farklı tanımlarını karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

Anahtar Sözcükler: Tür, Metinsel Tür, Sözel Tür, Türsel Baskınlık, Türün Kanunu, Kronotop.

Abstract

Although the term “genre” is used in critical language in a cursory manner, the conceptual limits of this word is rather ambiguous in Turkish. This essay is a comparative study of the different definitions of “genre” in the works of contemporary philosophers like Jacques Derrida, Georg Lukács, Tzvetan Todorov, David Fishelov and Mikhail Bakhtin.

Keywords: Genre, Textual Genre, Speech Genre, Generic Dominant, The Law of Genre, Chronotope.

Giriş

Latince kökenli Fransızca bir sözcük olan “*genre* (okunuşu janr)” İngilizce’de olduğu gibi Türkçede de eleştirel söylemde sıklıkla kullanılmasına karşın henüz üzerinde uzlaşılmış belli bir kavramla karşılanmamıştır. Webster’s Third New International Dictionary (1986)’e göre “*genre*” şu iki ana anlama sahiptir: 1) Tür (*kind, species*), biçem, kategori 2) Belli bir biçem, biçim ya da içerikle tanımlanan sanatsal yapıtlar kategorisi (Kullanım kolaylığı açısından biz bu yazıda *genre* karşılığı olarak “tür” sözcüğünü kullanacağız). Film, müzik ve resim eleştirisinde tür yerine “*genre*” sözcüğü gelişigüzel olarak kullanılsa da, “tür teorisi” gibi daha kapsamlı çalışmalar yakın zamanlara kadar genellikle edebiyat araştırmacılarının ilgi alanına girmektedir. 1980’lerden sonra ise bir iletişim aracı olarak yasal ve bilimsel dil odaklı ESP (Özel Amaçlı İngilizce) ve LSP (Özel Amaçlı Dil) ile uğraşan Amerikalı ve Avrupalı dilbilimciler, eleştirel söylem çözümlemecileri ve toplumdilbilimciler de tür teorisiyle ilgilenmeye başladılar, çünkü tür kavramı hem bilimsel bilginin dilsel kuruluşunu incelemede işlevlik kazanır, hem de -dil kullanıcıları açısından bakıldığında- bir söylem topluluğun normları, epistemolojisi, ideolojisi ve toplumsal ontolojisi hakkında bize bilgi sağlar (Huckin ve Berkenkotter 1995).

Biz bu yazıda, tür kavramını tarih, dilbilim, felsefe, toplumbilim gibi alanların süzgecinden geçirerek tartışan çağdaş düşünürlerden Jacques Derrida, Georg Lukács, Tzvetan Todorov, David Fishelov ve Mikhail Bakhtin’in görüşlerini seçilmiş sınırlı yapıtları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz. Yazımızın sonunda ele alacağımız Malcom Hayward’ın okurların türleri alımlamaları üzerine yaptığı araştırma ise tartışmanın kuramsal felsefi boyutuna eklenen deneysel bir karşılık gibi görülebilir. Bu çalışmadan çıkan sonuçlar tür kavramını farklı boyutlarıyla ortaya koyduğu için, bu konuyla ilgilenen her alandaki araştırmacıya önemli ipuçları verecektir.

Yukarıda adı geçen düşünürler türlerin kökeni, oluşumu, kavramsal sınırları, alımlanması ve işlevlerine dair pek çok soru ve sorunu açığa çıkarmışlardır. Bu soru(n)lardan bazıları şöyle sıralanabilir: “Türler hangi koşullarda oluşurlar?”, “Türlerarası etkileşimlerin sonuçları nelerdir?”, “Bir metin ve o metnin dahil sayıldığı tür arasındaki ilişki nedir?”, “Türler anlam üretimi sürecinde ortaya çıkan bilgimerkezli (*logocentric*) yanlısalar mıdır?”, “Bir türün yapısına ve içeriğine değgin özellikleri o türün oluşumunda ne gibi bir öneme sahiptir?”, “Türleri kurumsal güçler mi yoksa tarihsel oluşumlar mı yaratır?”, “Bir metinle en genel anlamıyla kendisi de bir tür sayılabilecek olan edebiyat arasındaki ilişki

nedir?”, “Türlerarası ve tür karşıtı metinler tür kavramıyla nasıl uzlaşabilir?”, “Türler nasıl bir evrim geçirir?”, “Bir okur bir metnin türünü neye dayanarak belirler?”.

Derrida: “Türün Kanunu”

Derrida'nın tür kavramına yaklaşımı, okuru bir metnin nasıl yorumlanması gerektiğini belirleyen sınırlardan kurtaran, ona yorumlama ediminde daha fazla özgürlük tanıyan, esnek, alışlageldiği gibi dışlayıcı olmak yerine kapsayıcı olan bir bakış sunar gibi görünmektedir. “Türlerin Kanunu” (“The Law of Genre”) adındaki çok tartışılan bir makalesinde, Derrida tür kavramını kuralcı (*normative*), sınırlayıcı, dışlayıcı bir “kanuna” benzetir. Derrida bu yazısında ‘türün adı’ni yapıbozucu (*deconstructionist*) sorgulamadan geçirir: Herhangi bir türe bir kez bir ad konduğunda, o ad somut olarak varolan türlerin çok boyutluluğunu, esnekliğini doğal olarak yansıtamayacağı için katı, boş bir gösterenden öteye geçemez. Derrida'nın “türün kanunu” adını verdiği koşul, türlerin karşılıklı geçirgenliğini engelleyen bir olgudur, çünkü “tür” sözcüğünün kavramsal içeriğinde belli sınırlar, belli kurallar da ima edilmektedir. Bu kurallar açısından bakıldığında, ima edilen sınırların ihlali ise “safliğini yitirmiş, anormal, abes” (225) bir oluşuma işaret etmektedir. Derrida'ya göre tür kanunu kendi içinde mantıksal karşıtı barındırmaktadır; yani her tür başka bir tür tarafından zaten “kirletilmiştir.” Derrida'nın burada vurgulamak istediği görüş şudur: “tür” kavramından söz edilirken, belli kurallarla belirlenmiş, sınırlanmış “saf” bir grup metin öngörülse bile, gerçeklikte böyle bir bütünün varlığı olanaksızdır.

Derrida türlerin ayırıcı özelliklerini tamamen yok sayarak tür kategorilerini belirleyen kuralcı ayrımların yarattığı sorunlardan da kurtarıverir okurunu: “Bir metin herhangi bir türe ait değildir. Her metin bir ya da birden fazla tür içinde yer alır. Türsüz metin yoktur. Bir tür ya da türler den söz edilebilir ama bir metin için bunlardan birine dahil olmak demek bunlardan birine ait olmak anlamına gelmez” (230). Derrida'ya göre “bir türe dahil olmak” kavramı kendi başına türler arasındaki etkileşimleri açıklamaya yeterlidir. Buna karşılık olarak “aitlik” kavramıysa ancak bir türü kendisiyle özdeş tutabilir. Bir şey kendisine özdeş tutulduğunda ise belli bir düzgülü (*code*) ve yeni olası elemanların da içine dahil edilebileceği varsayımsal bir elemanlar kümesi anlaşılmalıdır. Her yazınsal metin tekrarlanamaz, özgün bir yapıya sahip olduğundan aynı yapıdaki benzer türlerden oluşan bir kümenin varlığından söz etmek olanaksızlaşır. Derrida bu ikilemi bir türe “ait olmadan katılım” ilkesiyle çözdüğünü varsaymaktadır.

Derrida bu görüşünü desteklemek için roman türünü örnek olarak gösterir. “Roman” terimi olası bütün metinler evreninde ve diğer türler evreninde belli bir içerme ve dışlama ilkesi üstüne kuruludur. Roman türü olarak kapalı bir sistem

değildir. Halen yazılmakta olan yenilikçi metinler “roman” kategorisine dahil edilmektedirler ama bir taraftan da, Derrida’nın deyişiyle, roman kendi yarattığını “öldürmektedir,” “biçimsiz bir biçimdir” (231) çünkü roman sayılmayan metinlerin hangi ölçütlere göre belirleneceği kesin kurallara oturtulamaz. Yani, roman bir tür olarak hiçbir zaman kendisine özdeş sayılamaz; bir metin aynı zamanda hem roman sayılabilir hem de sayılmayabilir. Derrida’nın yapıbozucu mantık oyunlarının işlerliği açısından en güvenli zemin varlık ve yokluk arasındaki nötr bölgedir, çünkü yalnız orada söylem “kimlik,” “tanım” gibi reçetelerinin sanal yaptırımlarından kurtarılabilir. Derrida’ya göre, tür ne vardır ne de yoktur; gerek eleştirilen gerekse de okur için algılamaya yardımcı olan sanal bir gereçtir. Derrida’nın Blanchot’un *La folie du jour* adlı metni üzerine yaptığı şu yorumlar edebiyatımızdan Bilge Karasu’nun *Gece* romanı için de söylenebilir: “[*La folie du jour*] söylemin büyük bir bölümünün üzerine dayandığı, bir olayın, gerçekliğin, kurgunun, görünümün değerini belirleyen kesinlikleri alt üst etmektedir” (234). *Gece* de kişi, zaman, yazar, anlatıcı gibi klasik kurgu öğelerini düşsel bir kayganlık içinde, birden fazla, kimi zaman çelişik görünümde okura sunmaktadır. Bu metin biçimsel olarak da alıştığımız roman kalıplarına uymaz; kimisi bir paragraf, kimisi bir cümleden oluşan 110 kısa bölümden oluşmaktadır. *La folie du jour* ve *Gece* gibi metinler nasıl olur da alışageldiğimiz anlamda bir öykü anlatan romanlarla aynı kategoriye dahil edilebilir?

Lukács: türün *a priori* tanımı

Lukács’ın roman teorisi üzerine görüşleri, Derrida’nın yapıbozucu tanımlı tür anlayışının temelini içinde barındırır da *Geisteswissenschaften* okulunun etkisinde yazan Lukács, Derrida’nın tersine, edebiyatta ve yaşamda aşkınlık, töz, bütünlük gibi felsefi sorunlar üzerine kafa yormuştur. Buna karşın, Lukács’ın tür tanımı, “türün kanunu” nu Derrida’dan 60 yıl kadar önce dile getirmiştir:

Bu bir değer yargısı değil, “tür” kavramının *a priori* tanımıdır: yaşamın tümü onun içinde aşkın bir merkez bulma girişimlerine direnir ve kendine ait hücrelere ona hükmetme hakkını vermez (TN 54)

Derrida’nın tür kavramına da yansıttığı anlam üretme sürecinde bilgimerkezli (*logocentric*) bir tabanın olanaksızlığı görüşü, Lukács’ın tanımında da ima edilmektedir. Yaşamda aşkın bir merkezin yokluğu, tür kavramının kesin, kuralcı tanımlamalara oturtulamayacağını gösterir. Lukács türün keskin sınırlarla tanımlanamaz-lığını yaşam pratiğinin tümünden çıkarsar. Ona göre yaşamda parça-bütün arasında organik, anlamlı bir ilişki kurmaya yarayacak olan aşkın bir ilkenin yokluğu, bir yapıtın diğer yapıtlarla olan ilişkisi için de geçerlidir. Buna karşıt olarak Lukács, Yunan felsefe tarihinde türlerin felsefi dönemlerle tanımlandığını, gelişimlerini tamamladıklarında da geçerliklerini yitirdiklerini

söyler. Derrida gibi Lukács da türleri tarihsel dönemlere göre sınıflandırmayı, bir tek merkezden düzenlenemeyecek kadar çok “merkeze” sahip bir kavrama, yapay, sanal bir sınırlandırma getirmek olarak görür.

Todorov: Türlerin kökeni ve tarihsel boyutu

Todorov’un “Türün Kanunu” ile yaklaşık olarak aynı zamanda yayımladığı görüşleri, “tür” kavramını Derrida ve Lukács’ın öngördüğü belirsizlik alanından kurtarır. Todorov’a göre, “Bir yapıtın ait olduğu türe uymaması o türün var olmadığı anlamına gelmez” (14). Buna ek olarak, bir yapıt herhangi bir türün istisnası sayılabilmek için bile, ihlal etmeyi amaçladığı türsel özelliklere gönderme yapmak zorundadır. Ancak istisnalar bir araya gelirse bir kural oluşturabilir. Türün “kanunu,” yani türün öngördüğü düzenlilikler bütünü, bu düzenliliklere uymayan metinler aracılığıyla ortaya konabilir. Türler ancak türlerarası metinlerden yola çıkılarak oluşturulabilir. Tek bir yapıt da, köklü türsel kalıpların sınırlarını zorlayan bir tür de kendinden sonra gelen yapıtlar üzerinde çığır açan etkilere sahip olabilir. Roman gibi edebiyat tarihinde devrim yaratan bir tür, tarihsel gelişimi boyunca kendi kurallarını yaratarak zorlanması beklenen yeni sınırlar ortaya koymuştur. Todorov’un bu görüşüne örnek olarak James Joyce’un yapıtlarını verebiliriz. Çağdaş okurlar için Joyce’un sözcük oyunları artık “yeni” sayılmamaktadır. *Finnegan’s Wake* gibi, bildiğimiz türsel sınırların hiçbirine uymayan bir kitap bile zamanla kurumsallaştırılıp ticari bir araç haline getirilebilmektedir.

Todorov türlerin kökenini türler arası etkileşimlerle açıklar. Türler kendilerinden önce gelen türleri kullanarak “ters yansılama” (*inversion*), “yerine geçme” (*displacement*) ve “birleştirme” eylemleriyle başka türlerin oluşumuna zemin hazırlarlar. Bir türün geçirdiği dönüşüm, o türün kökeniyle doğrudan ilintilidir. Bunun betimlenebilmesi yine tür tanımının yapılabilmesine bağlıdır. Derrida gibi Todorov’a göre de yazın dışı bir terim olarak “sınıf” yazınsal yapıtlara uygulanamaz çünkü her bir yapıt özgündür; kolaylıkla belli bir sınıfa dahil edilemez. Buna bağlı olarak, basit gibi görünen ama en önemli soru şudur: Metin nedir? Eğer bir metin kendileri birer söz edim olan sözcüklerden oluşan bir söylemse, bu metinlerin bir “sınıf” oluşturmasını sağlayan şey nedir? Örneğin, iki metin arasındaki benzerliklerden yola çıkarak bir tür tanımlanabilir mi? Todorov bu zor soruyu tarihsel boyut yardımıyla açıklığa kavuşturur. Todorov’a göre tür, tarihsel boyutuyla algılanan, söylemsel olarak bir düzgülüye (*code*) oturtulan ve içinden çıktıkları toplumun yapı taşlarını aydınlatan metinler bütünüdür. Türlerin bir düzgülüye oturtulması eleştirel ve bir anlamıyla da öznel bir değerlendirme sonucunda gerçekleştiği için Todorov türleri birer kurum olarak da görür.

Todorov'a göre türler belli kültürlere özeldir ve tarihsel boyutlarıyla belirlenmiştir. Buradan anlaşılın, türlerin kültürden kültüre farklılıklar gösterdiği ve bir tür teorisinin ancak belli bir türü ortaya çıkaran tarihsel koşulların incelenmesiyle oluşturulabileceğidir. Bir tür genel anlamıyla “söylem” olarak incelendiğinde, yani anlambilimsel, edimbilimsel ve sözel özellikleri ele alındığında, bu yalnızca genel anlamıyla söylemin biçimlerinin (*poetics*) incelenmesi anlamına gelir. Öte yandan etkin bir tür teorisi ideolojik olarak belli bir toplum tarafından bir düzğüye (*code*) oturtulan belli söylem biçimlerini açıklamayı hedeflemelidir

Bakhtin: Sözel Türler ve Kronotop

Bakhtin'e göre ise, türleri ne belirli kurallar ne de belli yapılarla temaların birikimi oluşturur. Bakhtin türleri birer “dünyaya bakış ve dünyayı farklı açılardan yorumlayış biçimi” (“Question” 5) olarak görür. Dil yoluyla çevremizi anlamamıza yarayacak belli ideolojiler kazanırız, bunlar da birer tür sayılabilir. Dil yoluyla edindiğimiz sayısız tür, yaşam deneyimlerimiz yeni bakış biçimlerine gereksinim duyduğumuzda değişir. Bildiğimiz türler arasında “dialog yaratarak” eskiden bildiğimiz türleri değiştiririz ya da yeni türler yaratırız. Bakhtin'in “Konuşma Türleri Sorunu” (“The Problem of Speech Genres”) adlı makalesinde bu olguyu şöyle dile getirir: “belli bir biçimin olduğu her yerde belli bir tür vardır” (66). Dil biçimleri doğaları gereği türseldir. Bundan yola çıkarak, Bakhtin tüm yazılı türlerin “sözel türler” sayılması gerektiğini varsayar, çünkü “dil yaşama somut sözceler aracılığıyla girer ve yaşam da dile somut sözceler aracılığıyla girer” (“Problem” 63). Yazınsal olmayan biçimleri de kapsayan yazınsal dil ise “dilsel göstergelerin oluşturduğu karmaşık, dinamik bir sistemdir” (“Problem” 65).

Bakhtin yazınsal türler arasında en çok romanı yüceltir, onu içinde yaşadığımız çağa en uygun tür olarak görür. Bakhtin'e göre, diğer tüm türler bu çağa “kalıplaşmış biçimler” olarak girdikleri halde, roman dinamik ve hala gelişmekte olan tek tür olma özelliğini göstermektedir. Bakhtin romanı epik bir kahraman gibi betimler: roman diğer türlerle karşılaştırıldığında “uzaydan gelmiş bir yaratık gibidir. Diğer türlerle iyi geçinemez. Edebiyatta kendi üstünlüğü uğruna savaşıyor ve romanın zafer kazandığı her yerde diğer eski türler gerilemeye başlarlar” (“Epic” 4). Roman aynı zamanda bir halk kahramanıdır Bakhtin'in gözünde. Tarihsel olarak yöneten toplumsal sınıfları temsil eden diğer tüm türler organik bir bütün halinde birbirlerini desteklerken roman bunlara karşıt bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Roman “yüksek” edebiyatın dışında, onlara “uyumsuz” bir tür olarak kalmıştır her zaman. “Roman diğer türlerin parodisidir (özellikle de onların türsel özelliklerinin), bu türlerin biçimlerinin ve dillerinin gelenekselliğini ortaya çıkarır. Kimi türleri dışlarken kimilerini de kendi yapısına

katar” (“Epic 5”). Bu özelliğiyle roman, Bakhtin’e göre Helenik dönemde, Ortaçağda ve Rönesans döneminde doğrudan türsel eleştirinin kaynağı olmuş, diğer tüm türleri de “romansallaştırmıştır.” Bakhtin buna örnek olarak Ibsen’in tiyatro oyunlarını ve Byron’un şiirlerini verir. Bakhtin’in bu örnekleri seçmesinin nedeni bu yapıtlarda ilk kez yoğun bir şekilde romandakine benzer bir psikolojik gerçekçiliğin kullanılmış olmasıdır. Buna ek olarak, modernist romanın çoksesliliğini kullanan modernist şiiri, örneğin T.S. Eliot’un “The Waste Land”ini düşünebiliriz.

Bakhtin’in tür üzerine görüşlerinin temel taşlarından biri de “Zamanın Biçimleri ve Romandaki Kronotop” (“Forms of Time and of the Chronotope in the Novel”) adlı makalesinde açıkladığı “kronotop” kavramı vardır. Bu kavramın birincil ögesi zaman, ikincil ögesi ise yerdir. Bu iki öge her türde ayrılmaz bir bütün olarak farklı özellikler gösterir. Yazınsal türlere ait teknikler bu tarihsel zaman ve yer ikilisini metnin örgüsüne dokumanın yöntemleridir. Bakhtin’e göre “insanın imgesi her zaman içsel olarak kronotop kavramından ayrı düşünülemez” (“Forms” 85). Metinsel zaman doğal zamana karşılık gelemez, her türde o türe özgü farklılıklar gösterir. Bakhtin bu kavramı örneklemek için romana özgü “rastlama” kronotopunu verir. Rastlantılar bir metinde herhangi bir yerde (genellikle yolda) ve herhangi bir zamanda gerçekleşebildikleri için kolaylıkla uzam/zaman ilişkilerini değiştirirler, onlara esneklik kazandırır. Bu özellikleriyle romanda Bakhtin’in macera zamanı adını verdiği, her an her şeyin olabilirliğine olanak sağlayan çok eski bir kurgusal tekniği destekler. Bakhtin’in yalnızca roman türüne uyguladığı kronotop kavramı kurgusal olmayan metinlerin örgüsünde nasıl işlemektedir acaba?

Fishelov: Tarihsel ve Teorik Türler

Tür teorisinin en kapsamlı dökümü sayılan *Türün Benzetmeleri (Metaphors of Genre)* adlı kitabında Fishelov kendi tür tanımından da söz eder. Bakhtin gibi Fishelov da türler arasındaki etkileşimleri güç çatışmaları olarak yorumlar ve Todorov gibi teorik ve tarihsel türler arasındaki ayrımı benimser. Tarihsel türler gerçek metinlere bakarak oluşturulurken teorik türler soyut, kavramsal çatılı tanımlardır. Fishelov kendi tür tanımının gerçek türler karşısında anlamsız kalan teorik türlerin tersine, var olan ve gelecekte de var olacak olan tüm tarihsel türlere uygulanabileceği iddiasındadır. Fishelov’a göre tür tema ve biçim açısından belirlenmiş dinamik bir bütündür:

Benim tanımına göre tür, öncü ve temsilci üyeleri barındıran, belli bir düzeydeki yazınsal metinlerin kimi düzeylerine, kimi yazarlara, genellikle birden fazla yazınsal döneme ve birden fazla dile ve kültüre uyarlanabilen esnek oluşumsal kurallardır. (8)

Buna göre türler yazınsal dönemlerle, dillerle ve kültürlerle sınırlanamaz. Türler yeni kültürlerle etkileşimlere girdiklerinde daha gelişmiş sistemlere ait olanlar komşu ülkelerin topraklarında kendi aralarında “sömürgeler” oluştururlar. Ülkeden ülkeye göçleri sırasında türler Fishelov’un “alt türler” adını verdiği varyasyonlar da oluştururlar. Buna karşın, aynı türün ya da alt türün aralarında hiçbir bağ olmadan farklı ülkelerde farklı dönemlerde ortaya çıkmaları da olasıdır. Fishelov’a göre bir tür ancak zamanın sınamasından geçtikten sonra ve içinde doğduğu ülkenin sınırlarını aştıktan sonra türler “kulübünde” yerini alabilir.

Teorilerindeki benzerliklere karşın Todorov ve Fishelov türlerin tarihselliği konusunda ayrı görüşlere sahiptirler. Todorov’a göre bir tür zamana karşı koyup kurumsallaştığında (*canonization*) belirlenirken, Fishelov’a göre yalnızca türün belli bir tarihsel boyuta sahip olması yeterli sayılmaktadır. Fishelov’un görüşleri “tarihsel” tür tanımını yaptığı zaman tutarsız olmaya başlar. Fishelov’a göre “tarihsel tür” “belli dönemlere ve edebiyatlara ait metinlerden oluşan somut bir bütün”dür. Türlerin kurumsallaşmasından toplumları sorumlu tutan Todorov’un tersine, Fishelov’a göre türlerin adlandırılması, eleştirmenlerin özel amaçlarına göre değişiklik gösterebilir. Türlerin özgün ilkelerini metinlerin özelliklerinden çok, bir eleştirmenin belli bir dönemdeki belli amaçları belirler. Fishelov tür kavramını metnin biçimsel ve temasal özelliklerini temel alarak dinamik bir bütünce (*corpus*) olarak tanımladığı halde, türlerin adlandırılmasında okura dayalı bir görecelilik varsayar. Buradaki sorun, bir grup metnin tür olabilme ölçütlerinden biri sayılan “uzun ömürlülük”ün nasıl olup da eleştirmenlerin inisiyatifinde kalabildiğidir. Diğer bir sorun da, somut metinlerden oluşan tarihsel bir türün nasıl olup da esnek oluşumsal kurallara sahip olabileceğidir. Fishelov’a göre bu esneklik tarihsel dönemden tarihsel döneme ve türden türe değişiklik gösterir. Temasal ve retorik özelliklerine göre düzenlenmiş yergi (*satire*) gibi türler, soneler gibi biçimsel özelliklerine göre düzenlenmiş türlerden daha esnektirler.

Jauss: Türsel Baskınlık

Fishelov’un, türü bir okur tarafından düzenlenen, belli bir ‘sınıf’ oluşturan somut metinler olarak tanımlamasına karşıt olarak, Hans Robert Jauss’a göre tür, belli bir “metinler ailesi”ni betimler. Todorov gibi Jauss da türlerin tanımlanamayacağını, yalnızca tarihsel olarak belirlenebileceğini varsayar. “Türler Teorisi ve Ortaçağ Edebiyatı” (“Theory of Genres and Medieval Literature”) adlı makalesinde Jauss, türler ve tarihsel diller arasında gördüğü paralellikten bahseder. Diller gibi türler de yalnızca eşzamanlı olarak betimlenebilirler ve tarihsel olarak incelenebilirler. Türlerin guruplara ayrılması

tarihsel dönem, biçem, yazınsal ton, temasal yapı gibi içkin özelliklere bakılarak yapılabilir. Bu açıdan bakıldığında, türlerin oluşumu yalnızca tarihsellikte ya da kurumsal (*canonical*) hiyerarşilerle açıklanamaz. Tarihsel diller gibi, türler de kolaycı tanımlarla ve kuralcı çıkarımlarla açıklanamaz. Türlerin eşzamanlı betimlenmesi yalnızca prosodik (bürünsel) biçimi değil, içsel (tematik) ve dışsal (biçemsel) biçimleri de hesaba katmalıdır. Türlerin artzamanlı incelenmesi ise bir metnin ortak tarihsel benzerlikler gösteren bir metinler ailesiyle arasındaki ilişkilerden yola çıkar. Tarihsel kavramlarla açıklanan türlerin, evrimsel terimlerle artzamanlı incelemeye tabi tutulması, türler için zayıflama ve çöküşle sonuçlanan çizgisel bir yaşam alanı öngördüğü için her zaman sorun yaratır.

Jauss türlerin toplumsal-tarihsel durumlara karşılık geldiğini ve kendilerinden beklenen yaşam süresini aştıklarında da sona erdiklerini iddia eden Marxist ve toplumbilimsel teorileri naiflik (*naïveté*) olarak görür. Jauss, türlerin tarihsel-toplumsal süreçlerden bağımsız, kendilerine ait bir yaşamları olduğunu savunur. Türü, farklı yapıtlarda izini sürebileceğimiz, kolaylıkla tanınabilir ve tekrarlanabilir öğeler oluşturmaz. Tür, bir toplumun üstyapı ögesi olan edebiyat ile altyapısı arasındaki etkileşimle açıklanamaz. Türler birbirinden soyutlanmış kapalı sistemler bütünü de değildir. Türler arasındaki karşılıklı ilişkiler belli bir tarihsel andaki edebiyat sisteminin görünümüdür. Bu, biçimci (*formalist*) bir bakıştır. Bu bakış tür kavramına karşı geleneksel yaklaşımların fazla genellemeci ve çizgisellikten uzak yapay düzenliliklerini değiştirmeyi amaçlar. Tarihsel yenilenebilirlik çerçevesinde türler daha sonra ortaya çıkan türler aracılığıyla kendilerini yenilerler. Bundan yukarıda Bakhtin'in teorisinde gördüğümüz Darwinici bir güçlü olanın sağ kalması yaklaşımı değil, Todorov'un teorisinde söz edilen metinlerin birbirlerini yerlerini alması anlaşılmalıdır. Öncelikle, türler bir metnin nasıl okunması gerektiği konusunda kurallar belirlerler ve daha sonra da bu kuralları “çeşitlemeler, uzantılar ve düzeltmeler” aracılığıyla yeniden yazarlar. Bir türün sınırları ya eski biçimlerin değişikliğe uğratılması, ya da yeni biçimlerin eskilerinin tahtını sallaması sonucu değişir. Böylelikle türler, okurda farklı okuma biçimlerinin “beklenti ufuklarını” (*horizon of expectations*) yaratır. Bu beklenti ufku yalnızca biçimci analizlerin konusu olamaz. Jauss'a göre, “alımlama estetiğini” temel alan bir tür teorisi edebiyatla toplum arasındaki ilişkiyi olduğu kadar söz konusu yapıyla okur arasındaki ilişkiyi ağırlı da açığa çıkarır.

Jauss'un sözünü ettiği okurlarla metin arasındaki bu “beklentiler ufku” nasıl tanımlanabilir? Yazımıza konu olan teorisyenlerle karşılaştırıldığında oldukça marjinal bir isim olarak sayabileceğimiz Malcolm Hayward'a (418) göre bir türe özgü özellikler metnin “mikro yapısında” bulunmaktadır. Pennsylvania'daki Indiana Üniversitesi kampüsünde gerçekleştirdiği deneysel bir çalışmada, Hayward şu sonuca varır: “her okurun bir metine yaklaşımının temelinde belli bir

türün varlığına işaret eden ton farklılıklarına duyarlık” (418) yatmaktadır. Üstelik, bu duyarlık deneklerin eğitim düzeylerinden bağımsız olarak işlemektedir. Hayward çalışmasında okurların “tarih” ve “kurgu” türünden metinlere nasıl tepki verdiklerini değerlendirir. Deneyin sonuçları, en deneyimsiz okurun bile tarih ve kurgu metinlerinin türünü ayımsayabilmek için özel bir eğitime gerek duymadığını ortaya çıkarır. Hayward’a göre, okurlar metnin türüne ait çıkarımlarını metnin biçimsel özelliklerine göre değil metnin ton örgüsüne işleyen, yazarın okura karşı tutumuna dayanarak yapıyorlar. Metnin türü metnin tonuyla ayrılmaz bir biçimde o kadar bütünleşmiş oluyor ki, okurların yüzde sekseni yalnızca beş sözcüğünü okudukları bir metnin tarihsel mi yoksa kurgusal mı olduğunu çıkarılabiliyorlar.

Hayward’ın (418) “yazınsal bir türü anlamamıza yarayan etmenler soyut, nitelenemezdir” görüşü Bakhtin’in dil teorisinde de karşılığını bulur. Bakhtin’e göre bir dilin en gerçek, organik özelliği *parole*’da, yani ton, sesin yükselip alçalması (*inflection*) ve kronotop (uzamsal-zamansal belirteçler) gibi, bir sözcüyü tamamen bireysel ve özgün kılan öğelerde aranabilir. Yazınsal metinler, özellikle de romanlar, bu tür, salt kendilerine özgü özelliklere sahip olduklarından çok sayıda metinle karşılaştırıldıklarında tür beklentilerine cevap vermeleri zorlaşacaktır. Tarihsel roman gibi melez türlerin tonal özelliklerine göre ayrılması da kolay olmayacaktır. Hayward da bu sınırlamayı kabul eder. Jauss bu sorunu “türsel baskınlık” (*generic dominant*) kavramıyla çözmeye çalışmıştır. Buna göre, metinlerarası bir yapıtı tanımlamak için eleştirmen türsel baskın özelliği belirlemelidir. Örneğin yergi “baskın” bir tür statüsünü kazanana dek çeşitli yapıtlar içinde yergisel öğeler biçiminde bir alt tür olarak gözlemlenebiliyordu. Bu demek değildir ki her alt tür bir gün tam bir tür sayılabilecek statüye ulaşabilir. Jauss buna örnek olarak grotesk alt türünü verir.

Sonuç

Tür teorisinin ana sorunu, kapsayıcı, sistematik bir tür profili ortaya çıkarma savını güden çalışmaların ya tarihselliğe gereken önemi vermeyen yapay bir biçimciliğe (Örn. ölümsüz bir “klasik” sayılan E.M. Forster’ın *Aspects of the Novel* kitabı ve Northrop Frye’in yazınsal tür sınıflandırması) ya da türün dilsel özelliklerini yok sayan yarı-yapısalcı, idealist bir tarihselciliğe dönüşmesi olmuştur (Örn. Michael McKeon ve Ian Watt’ın roman teorileri). Son 20 yılda varlık gösteren Derridavari “post-modern” teoriler, “tutarlılık, bütünlük ve çizgisel devamlılık adına sanatsallığı geri plana ittiği” (Cohen 241) ve türlerarası metinleri açıklamadığı gerekçesiyle doğrudan tür kavramının kendisine karşı çıkmışlardır. Bu teorilere göre, bir türün belirlenmesi, okurlar ve yazarlar arasında gereksiz bir beklentiler bütünü yaratarak metinlerin hem üretimi hem de alımlanması üzerinde gereksiz bir tekbiçimlilik empoze edilmesi anlamına geliyordu. Burada unutulmuş en önemli gerçek, bir okurun türünü belirleyemediği

bir metni yorumlamasının olanaksızlığıdır. Türleri yadsımasına karşın, Derrida'nın "Türlerin Kanunu" adlı makalesi, örneğin, kurgu ya da özyaşamöyküsü değil, edebiyat eleştirisi türüne "aittir"; ancak bu türe ait bir metin olarak görüldüğünde işlerlik kazanır. Bu da Jauss'un "türsel baskınlık" görüşünü doğrular.

Dünya bilgisini düzenlememize yarayan türsel özellikler yok sayıldığında, örneğin, kurgusal bir metni tarihsel bir metinden ayırmak olanaksızlaşır. Oysa tarih yazımında kurgusal öğelerin karışması ve buna karşılık olarak kurgusal metinlere tarihsel bilgilerin girmesi, Hayward'ın çalışmasında da gördüğümüz gibi, tür olarak bu iki alanın ayırlamayacağı anlamına gelmez. Ülkemizde post-modernizm fobisi olarak sahile vuran tarihselliğin kurgusallığının sorgulanması, bilginin tamamen yadsınmasını da gerektirmez.

Türler toplumsal bilginin üzerine inşa edildiği mantıksal iskelelerdir. Bu rolde etkili olabilmeleri için türlerin esnek, dinamik, sözel gerekliliklere göre kendilerini yenileyebilir olmaları gerekir. Aynı zamanda tekrarlayan durumları yansıtabilecek kadar düzenlilik göstermek durumundadırlar. (Berkenkotter ve Huckin 24)

Yalnızca türler değil, tür teorileri de aynı özelliklere sahip olmadıkça temelsiz genellemeler olmaktan öteye gidemezler.

Burada metinsel türlerin tanımında karşılaştığımız felsefi soruların hepsi bir tür olarak insanı tanımlamaya; özneyi, ve buna bağlı olarak bir ulusu, bir kültürü tanımlamaya; belli bir çalışma alanını (disiplini) tanımlamaya v.b. uyarlanabilir. Tür tanımı ne kadar katı, kuralcı bir yapıya oturursa, gerçek görüngülerin çok boyutluluğu karşısında o kadar yetersiz kalacaktır. Todorov'un görüşlerini genellersek, bir tür en iyi türlerarası özneler sayesinde kimliğini belirleyecektir.

Kaynakça

- Bakhtin, Mikhail M.** "Epic and the Novel." *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Ed. Michael Holquist. Çev. Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin: U of Texas P, 1981. 3-40.
- . "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel." *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Ed. Michael Holquist. Çev. Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin: U of Texas P, 1981. 84-259.
- . "The Problem of Speech Genres." *M.M. Bakhtin Speech Genres and Other Late Essays*. Eds. Caryl Emerson and Michael Holquist. Çev. Vern W. McGee. Austin: U of Texas P, 1994. 60-102.

- . "Response to a Question from *Novy Mir*" *M.M. Bakhtin Speech Genres and Other Late Essays*. Eds. Caryl Emerson and Michael Holquist. Çev. Vern W. McGee. Austin: U of Texas P, 1994. 1-9.
- Berkenkotter, Carol ve Thomas Huckin.** *Genre Knowledge in Disciplinary Communication: Cognition, Culture, Power*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1995.
- Cohen, Ralph.** "Do Postmodern Genres Exist?" *Genre* 20.3-4 (1987): 241-58.
- Derrida, Jacques.** "The Law of Genre." *Acts of Literature*. Ed. Derek Attridge. New York: Routledge, 1992. 221-52.
- Forster E.M.** *Aspects of the Novel*. Florida: Harcourt Inc, 1927.
- Fishelov, David.** *Metaphors of Genre: The Role of Analogies in genre Theory*. Pennsylvania: The Pennsylvania UP, 1993.
- Frye, Northrop.** *Anatomy of Criticism: Four Essays*. New Jersey: Princeton UP, 1957.
- Hayward, Malcolm.** "Genre Recognition of History and Fiction." *Poetics* 22 (1994): 409-21.
- Jauss, Hans, Robert.** "Theory of Genres and Medieval Literature." *Toward an Aesthetic of Reception*. Trans. Timothy Bahti. Minneapolis: U of Minnesota P, 1989. 76-109.
- Lukács, Georg.** *The Theory of the Novel*. Trans. Anna Bostock. Cambridge: The M.I.T. Press, 1971.
- McKeon, Michael.** *The Origins of the English Novel: 1600-1740*. Baltimore: The Johns Hopkins UP, 1988
- Todorov, Tzvetan.** *Genres in Discourse*. New York: Cambridge UP, 1993.
- Watt, Ian.** *The Rise of the Novel*. Berkeley: U of California P, 1957.